

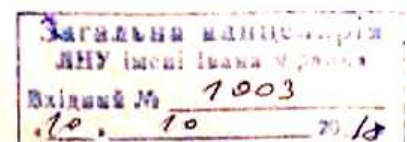
**Відгук
офіційного опонента на дисертацію**

**Добжинські Адама «Атрибутика зла в історико-філософській та
релігійно-філософській європейській традиції: онтологічний аспект»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за
спеціальністю 09.00.05 – історія філософії**

Актуальність теми дисертаційного дослідження Адама Добжинські зумовлена в першу чергу тим, що зло супроводжує людину від самого початку її існування. Тому дане питання не залишає байдужим нікого, хоча іноді навіть не отримує достатньої вербалізації. Особливо актуальним зло виявляє себе на тлі невтішних реалій сучасного XXI століття, постаючи з небаченою досі гостротою, виявляючи при цьому нові грані, що потребують всебічного вивчення та пошуку нових шляхів розв'язання.

Дана робота якраз і виступає одним з таких «нових» поглядів на вже знайому нам проблему зла, адже дисертант зосереджує свою увагу на узагальненні європейської філософської та теологічної думки в онтологічному ракурсі, що виступає безперечним новаторством, оскільки робіт з даної теми не надто багато. Також в роботі доречно розрізняються онтичний та онтологічний виміри, що теж є безумовною перевагою дисертації, оскільки дані поняття часто не розрізняються.

Дисертаційна робота має добре продуману, чітку та логічну структуру, не зважаючи на те, що охоплює надзвичайно широкий спектр проблематичності та поліфонічності зла, які до того ж прослідковуються в різних історичних епохах. Дисертант зробив практично «неможливе», залучивши у поле свого дослідження такий широкий діапазон проблеми та атрибутики зла. Основні тези дисертаційної роботи ретельно виважені та аргументовані, як-то кажуть, кожне слово продумане і знаходиться «на своєму місці». Після кожного розділу та підрозділу дослідження робляться логічні та вмотивовані висновки.

Крім цього варто відзначити дуже цікавий, легкий та невимушений стиль викладу матеріалу, який дещо нагадує літературний, наповнений цікавими аналогіями та порівняннями. Також робота не перевантажена цитатами, чим часто «грішать» подібного роду дослідження, що дає дисертантові чудову можливість висловити свою думку у канву розповіді, віртуозно поєднуючи її з думками інших дослідників. Загалом дуже помітно, що Добжиньські Адам захоплений темою своєї роботи і доклав чимало зусиль для її детального дослідження та висвітлення.

В першому розділі роботи дисертант окреслює семантично-лінгвістичне походження зла та уточнює площини його розуміння, до яких відносить міфологічну, релігійну, теологічну та філософську, визначаючи їхні характеристики та онтологічні обумовлення. На жаль, у цьому переліку не фігурує трактування зла в етичній площині, яка чомусь суміщається то з релігійною, то з філософською площинами.

Однак варто відзначити, що даний «недолік» в подальшому був практично повністю виправлений, адже дисертант долучає етичне зло до основних його видів, поряд з метафізичним/онтологічним, фізичним/натуральним та соціальним (с.51-52), а також виділяє морально-етичний характер зла, наряду з метафізичним, аксіологічним, релігійним та естетичним (с.62). Одним словом, розгляд зла в етичному ракурсі в подальшому фігурує в багатьох моментах дисертаційного дослідження.

У підрозділі I.4 подається огляд використаної літератури. Джерельна та історіографічна база дослідження достатньо широка і різнопланова (містить 288 позицій, більша частина яких іншомовні, загалом 164 джерела). Варто погодитись із твердженням дисертанта про те, що досліджень саме онтологічного виміру зла у західноєвропейській філософсько-теологічній традиції дуже мало. Тому джерельною базою роботи є передусім оригінальні праці філософів та теологів, які запропонували цілісні концепції зла, або ж оригінальні думки, що безпосередньо стосуються його онтології, та історико-

філософські розвідки, присвячені питанню зла як такого, що теж є безумовною перевагою роботи.

Вмотивованим видається і другий розділ дисертації, де автор розділяє теологічну й філософську лінії в аналізі проблеми зла, перша з яких неминуче включає в себе біблійну версію, послуговуючись при цьому більшменш філософічним знаряддям. Натомість друга, може оперувати наближеними до релігії поняттями – Бога, теодицеї, віри, та все ж виходити із геть інших засновків. Дисертант влучно підмічає, що суворе розділення цих двох ліній аргументації у європейській культурі практично неможливе та й не має сенсу, адже значний період історії філософія працювала саме на теологічному полі.

Слід відзначити ретельний аналіз провідних концепцій зла таких мислителів як Аврелій Августин, Тома Аквінський, Тертуліан, Оріген, Григорій Нисський, Якоб Бьоме, Ганс Йонас. Також в роботі розрізняються гностична та маніхейська традиція радикального дуалізму добра і зла. Значним моментом другого розділу є аналіз проблеми зла в російській та польській теологічних традицій, які містять оригінальні для висвітлення онтологічного ракурсу зла ідеї, а саме: виведення зла з Абсолюту – етично темної й онтологічно нейтральної субстанції (М. Бердяєв); окреслення неперехідної онтологічної відмінності між Абсолютним Добром і злом (М. Лосський); введення онтологічного посередника – Софії (П. Флоренський); розуміння зла як особливої «міждійсності» поза буття і небуттям, що є трансценденцією в радикальному сенсі (Ю. Тіннер).

Вагомим у структурі дисертаційного дослідження є третій розділ, в якому розглядаються найважливіші філософські концепції, що дозволяють відстежити динаміку змін, виокремити головні етапи та їхні особливості у руслі міркувань про зло. Це дало змогу дисертантові визначити підґрунтя для концептуалізації онтологічної атрибутики зла, яка прослідковується від античної філософії до постмодернізму, через ретельний аналіз таких проміжних етапів розвитку західноєвропейської думки як Новий час,

німецька класика та некласична традиція філософствування. Постаново прослідковується концептуальна історія зла в європейській традиції від трактування зла і добра як полярних форм мислення через зв'язок зла із категорією свободи до подальшого заглиблення проблеми зла у суто антропологічний вимір – зла в і для людини. Доведено, що конструктивну силу зла постмодерністи вбачають у нерозривності добра і зла як онтологічного принципу і слушному дозуванні зла, що слугуватиме «протиотрутою» від «білокрів'я позитивності» (с.25). Зло стверджується як автономне, а Добро як діалектичне й несамодостатнє у своєму бутті.

Цікавим є Підпункт 3.13, в якому висвітлюється проблема зла в українській філософії, яка вирішувалася здебільшого в етико-антропологічному ключі, загалом властивому для української традиції, провідними рисами якої є кордоцентризм, антропоцентризм, екзистенційність, релігійність, софійність і паннатуралізм. Дисертантом слушно зауважується, що українська філософія не містить завершених філософських систем (за винятком хіба що концепції Г. Сковороди), і в ній мова йде швидше про творче осмислення філософських концептів чи розробку окремих ідей, які могли виражатися не так у суворо філософському форматі, як через літературне слово, публіцистику чи вільні філософування.

Дисертаційне дослідження завершує частина, присвячена онтологічній атрибутиці зла. В її межах на підставі аналізу традиційних концепцій зла Добжицьким А. запропоновано авторську спробу побудови позитивної та негативної онтологій зла, здійснено й обґрунтовано поділ на «чисті» та «змішані» (комплексні) актуальні сутності (випадки) зла. Що допомогло дисертантові визначити основні напрями вивчення процесу перебігу зла через його реалізацію на трьох рівнях: для світу, Творця і людини. Перспективним вектором дослідження видається і аналіз модусів зла, таких як хаос, деструкція, гріх, страждання, абсурд тощо, які з'являються у міркуваннях європейських мислителів.

Загалом в дисертації піднімається дуже багато цікавих та проблематичних, навіть риторичних питань, які, на жаль, не мають однозначних відповідей і, напевно, колись будуть їх мати. Але, як відомо, у філософії важливі саме питання, а не відповіді, які знаходить для себе людина. Одним з таких питань постає проблема примирення наявності зла і страждань з існуванням всемогутнього і всеблагого Бога. Зокрема, це стосується волаць Йова та ситуації Авраама, на які автор дисертації віднаходить свої, дуже цікаві, децю навіть провокативні відповіді. Так Йов змальовується як перший у традиції європейського раціоналізму радикальний бунтівник проти Бога, який твердо переконаний у своїй невинуватості та одночасно прагне божественного схвалення (с.39-41).

В свою чергу Авраам, який надто легко погоджується на вбивство Ісаака, викриває своєю «готовністю» не стільки потужну віру в Бога, скільки власну гріховність. А сам Ісаак змальовується дисертантом як «інструмент», за допомогою якого Бог перевіряє віруючих (на прикладі Авраама) на силу їхньої віри і жертвності. Також історія Авраама підриває об'єктивність усіх моральних норм, адже якщо можна вбити власну безневинну дитину, то тоді немає жодних меж для зла. Більше того, це може стати нашим обов'язком, якщо цього вимагає від нас Бог (с. 46). Так Творець змальовується як певний тиран, єдиним «виправданням» вчинків якого постає теза про те, що «шляхи Господні незвідані».

Цікавим є і висновок дисертанта про те, що зло є невіддільною складовою речей – і це онтологічний принцип, який захоплює і пізнання, і неузгодженість, і варіабельність. Тож креативний потенціал зла виявляється сукупно більшим, аніж творчий потенціал добра, яке структурно складніше й вимогливіше, а відтак – вразливіше (с. 200).

Також дисертант слушно зауважує, що проблема осмислення онтологічних аспектів зла все ще залишається відкритою, адже в аналізі природи зла робиться наголос передусім на етичний та соціальний його аспекти. Тому дана робота доповнює «прогалини» в дослідженні проблеми

зла, даючи змогу розширити межі традиційного бачення даної теми, допомагаючи правильно визначити значення і місце зла в сучасному людському житті.

Крім цього дисертація дає змогу більш ґрунтовно дослідити проблеми кризового суспільства на рівні окремої людини, особливо в період соціальних трансформацій. Результати дисертаційного дослідження сприятимуть подальшому розвитку теоретичного вивчення та практичного застосування отриманих результатів в царині етичної, філософської та релігійно-теологічної проблематики, виявленню нових аспектів у подальшому дослідженні проблеми зла.

Однак, не зважаючи на всі явні переваги, робота містить і ряд недоліків. Так, наприклад, у дисертанта виникають певні «труднощі» з перекладом. Зокрема ім'я Бердяєва українською звучить як Микола, аналог російської *Николай*, так само як і Лосського, проте в дисертації ми зустрічаємося дещо інше – «Ніколай Бердяєв» та «Ніколай Лосський» (с. 3, 4, 86, 89, 106). Невелика «погрішність» дисертації стосується і того, що прізвища відомих філософів подаються без ініціалів, що виглядає не дуже доречно.

Також надмірна структурованість роботи може вважатися як її безумовною перевагою, так і її очевидним недоліком. Оскільки це деколи відволікає «читача» від основної сюжетної лінії, а також спонукає автора дисертації до певних повторень, оскільки тематика деяких підрозділів дуже перегукується між собою, хоча проблема зла і висвітлюється у них в різних ракурсах. Зокрема в підрозділах, які розглядають зло в релігійно-теологічному вимірі (це пункти 1.2.2, 2.1., 2.3.), з'являється відчуття «дежавю», бо теологи одноголосні щодо проблеми зла, яке розумілося передусім як схильність, притаманна людині і яка не походить від Бога, а визначається як драма свободи.

Це стосується і інших підпунктів. Але, на нашу думку, повторів просто неможливо уникнути, оскільки дисертація охоплює дуже велику кількість

різноманітного матеріалу, до того ж кожен підпункт роботи може бути темою окремого дисертаційного дослідження.

Також, на наше переконання, Підрозділ 3.13. «Українська філософська традиція про зло» було б більш доречніше долучити до другого розділу, де аналізується аналогічна проблема у польській та російській філософсько-теологічній спадщині. Крім цього даній підрозділ варто було б зробити дещо розгорнутішим, оскільки основні її моменти та провідні представники розглядаються дещо побічно та поверхнево.

Проте ці недоліки не применшують доробку Добжицькі Адама і суттєво не впливають на оцінку дисертації, що є оригінальним, самостійним і завершеним дослідженням, яке за актуальністю теми, ступенем її розкриття та наукової новизни відповідає вимогам ВАК України щодо кандидатських дисертацій. На нашу думку, автор заслуговує присвоєння наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

Офіційний опонент

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Національного університету

«Львівська політехніка»

Мазурик

Мазурик (Сінельнікова) М.В.

Підпис
Взвешай

Р. Брандштеттер